

Het jaar rond op de Hof te St. Maartensdijk (1457-1458)

DOOR

A. A. ARKENBOUT

Onderzoekingen naar het leven van onze voorouders trekken steeds de belangstelling van historisch geïnteresseerde lezers. In het bijzonder wat betreft de voeding. Wat at en dronk men in vroeger tijden? Voor de periode na 1500 staan vele bronnen ter beschikking; ten aanzien van de jaren daaraan voorafgaande zijn er minder mogelijkheden. Men zou gebruik kunnen maken van de archeologische gegevens. Die zijn echter zeer beperkt. Voor een huis, hof of kasteel is men aangewezen op afvalputten en grachten, maar bij een opgraving wordt in de meeste gevallen slechts een deel van het terrein onderzocht, zodat de resultaten onvolledig zijn.

De putten en grachten kunnen in vroeger tijden meerdere malen schoon zijn gemaakt, waardoor men de hoeveelheden niet meer exact kan berekenen. Bovendien is het door de verstoring van het lagenpakket onmogelijk vast te stellen op welke periode het gevonden materiaal betrekking heeft. Met zekerheid is wel te bepalen welke dieren als voedsel hebben gediend. Koeien, varkens, schapen, herten, konijnen, de verschillende soorten vogels en vissen. Soms ook de gebruikte granen en vruchten.

Een andere bron vormen de middeleeuwse rekeningen en kookboeken, die van sommige hofhoudingen bewaard gebleven zijn. Al in 1904 publiceerde Florence E. J. M. Baudet haar proefschrift 'De maaltijden en de keuken in de Middeleeuwen',¹ een studie die nog steeds waardevol is. Ze maakte vooral gebruik van de oude Keukenboeken der Gelderse hertogen, stadsrekeningen en rekeningen van vorsten, naast vele andere bronnen. De resultaten betreffen in hoofdzaak de vorstelijke tafel en de grote feestmaaltijden van o.a. de Bourgondische vorsten.

Na 1960 is het vooral Prof. Johanna Maria van Winter die in haar boek 'Van Soeter Cokene'² de maaltijden uit de middeleeuwen onder de loep neemt. Ze gebruikt daarvoor de kookboeken die ons uit die tijd zijn overgebleven. Ook hier betreft het in hoofdzaak de maaltijden van vorsten, adel of geestelijkheid. In de bovengenoemde boeken worden slechts zelden prijzen genoemd. Wat de dienaren dagelijks op tafel kregen is moeilijk vast te stellen; in ieder geval niet de spijsen en dranken die bij de kasteelheer op tafel kwamen, om over de vorstelijke gerechten maar te zwijgen.

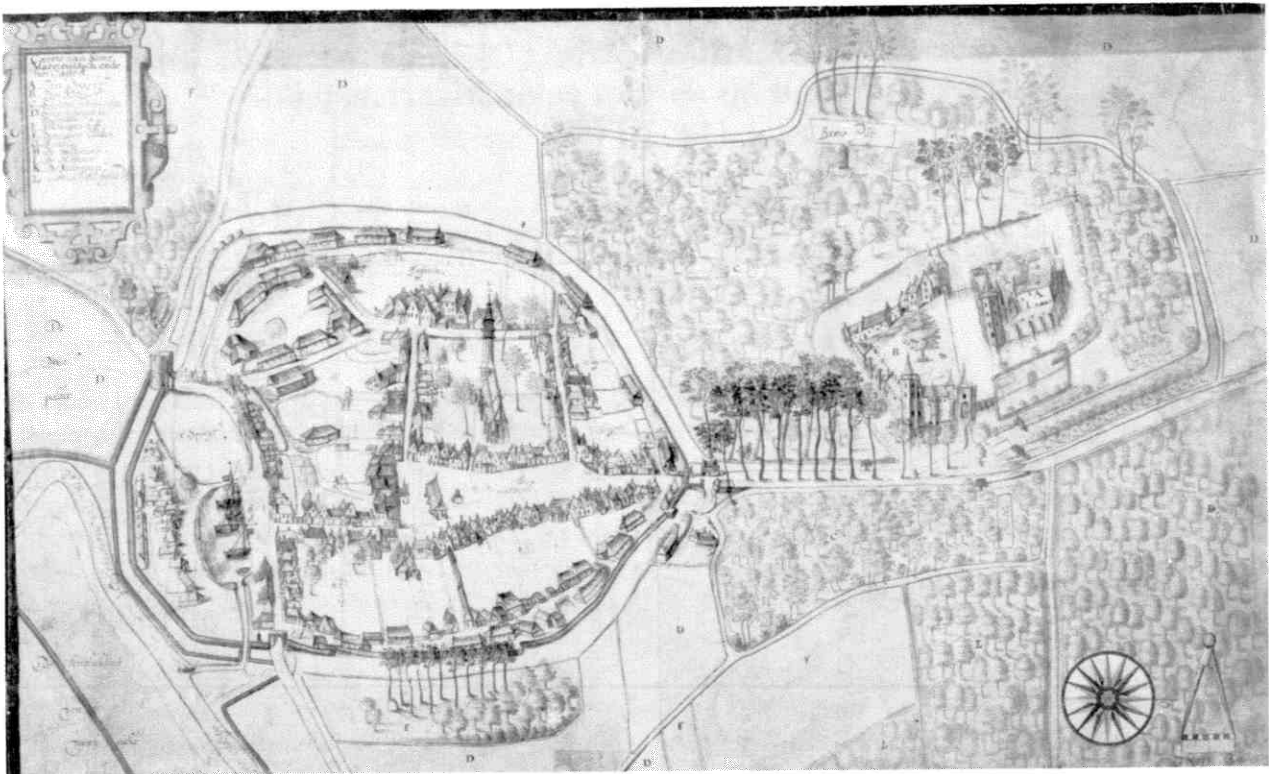
Daarom was het een verrassende vondst om onder de rekeningen van Heer Frank van Borselen één exemplaar aan te treffen, waarin voor zijn kasteel te St. Maartensdijk in Zeeland, per week alle uitgaven gespecificeerd zijn opgetekend.³ Ze betreffen de kosten voor de maaltijden van het personeel, alsmede de onkosten voor de aanwezige paarden, koeien, ossen, varkens, schapen, honden, pauwen, ganzen en kippen.

In dat jaar is Heer Frank steeds te Brielle en de hoogst aanwezige ambtenaar is de hofmeester, die voor al zijn uitgaven rekening en verantwoording doet aan de rentmeester-generaal. Men krijgt hierdoor inzicht in de samenstelling van de maaltijden en de hoeveelheden die op tafel kwamen voor het lagere personeel, waarschijnlijk vergelijkbaar met het voedsel van de gemiddelde burger in de steden.

Bij benadering is vast te stellen om hoeveel personen het hier gaat. Zeker wat betreft het minimale aantal, maar daar sommige dienaren waarschijnlijk ook hun gezin bij zich hebben en de vrouwen die in de hofhouding helpen niet afzonderlijk worden genoemd, is het juiste aantal niet met zekerheid te bepalen.

Het Algemeen Rijksarchief te Den Haag bezit een kaart waarop het kasteel van St. Maartensdijk – rond 1625! – in vogelvlucht is getekend.⁴ Heer Frank van Borselen heeft het, na de dood van zijn vader in 1422, van de graaf in leen gekregen. Het ligt even buiten de plaats St. Maartensdijk en bestaat uit een opper- en nederhof. Toen de kaart werd getekend was de grote stoeterij, westelijk van voorburcht en hoofdgebouw, reeds verdwenen. Het gebouw op de opperhof bevat volgens de herstelrekening van 1457/58 o.a. een zaal, gedekt met 'tegels' (pannen), een keuken, mijns heren kamer, een voorkamer, een raadkamer, een hofmeesters kamer, een 'heylmoeder' kamer, mijns heren van Bergen kamer, Otten botteliers kamer, de peynterye (broodkamer), Idekenskamer, de kapel, de taelgerije (kleermakerij) en de oude taelgerije. Het laatste vertrek ligt onder het dak, want er staat dat de dakbedekking uit tegels bestaat. De verdiepingen worden met elkaar verbonden door 'Aersten Wendelsteen'.⁵ Sommige benamingen zullen uit vroeger tijden stammen.

Tijdens zijn leven gebruikt Heer Frank het geheel als kasteel-boerderij. Hij fokt er paarden. Ook het vee en de

Afb. 1. Vogelvluchtkaart van St. Maartensdijk; links het stadje, rechts het kasteel. Gedateerd 1621. (Alg. Rijksarchief, Den Haag)

honden zijn er voor een deel ondergebracht. Hierdoor staan er op het terrein naast het hoofdgebouw, 'de nederhof', een groot aantal gebouwen, die daarop betrekking hebben. Een korenhuis of graanschuur, een bakhuis, een slachthuis, een turfhuis, een grote schuur, een kleine schuur, een brouwhuis. Verder een haringhuis, een varkenskot, een bouhuis (boerderij), een 'joncwijfhuys', een duifhuis, een valkhuis, een 'zwaenscoeye', een bierkelder en vooral een grote stal, gedekt met dakpannen in tegenstelling tot de andere dienstgebouwen, die meestal met riet zijn gedekt. Voor de grote paardenstal – niet meer op deze tekening afgebeeld – lag een 'paerdewedde', een plaats waar de paarden kunnen drinken.

In de jaren 1965-1968 heeft professor J. Renaud van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek op het kasteelterrein een opgraving verricht, waarbij o.a. de funderingen van deze stal te voorschijn kwamen.

'Het voornaamste gebouw bestond uit een grote stal, drieschepig van ca. 30 × 12 meter. De steunpunten van het houtskelet waren bijna alle bewaard en zelfs grote delen van het plaveisel lagen nog op hun plaats. Ook de afvoergoot ontbrak niet. Tegen de stal aangebouwd bevond zich de woning van de "maarschalk". Verder kwam een zeer groot aan drie zijden ommuurd wed te voorschijn, met aflopende geplaveide vloer.'⁶

Uit alles blijkt dat Heer Frank hier een grote stoeterij had, waarbij de nadruk valt op het fokken van hengsten, aangezien deze het meest geschikt waren voor de oorlog-

voering. Ze vormen dan ook regelmatig geschenken die Frank aan het hof en de adel geeft. Daarnaast is St. Maartensdijk een distributiecentrum van levensmiddelen voor de diverse kastelen en huizen die Frank in Holland en Zeeland gebruikt.⁷ Voor het vervoer bezit hij één soms twee schepen, die regelmatig het gebied bevaren. Zijn vaste schipper is Coppin Noyt, die ook zorgt – wanneer er geen andere schepen zijn ingeschakeld – voor de aanvoer van de in Vlaanderen, Bergen op Zoom, Dordrecht of elders gekochte waren.

De navolgende gegevens zijn ontleend aan de reeds eerder genoemde gespecificeerde rekening over de jaren 1457-1458, aangevuld met bijzonderheden over de betreffende onderwerpen uit andere rekeningen van Heer Frank van Borselen.

De werkzaamheden op het hof te St. Maartensdijk maken een flinke bezetting noodzakelijk. Aan het hoofd staat de Hofmeester Meeus de Cock, die de gelden beheert en vlees, gevogelte, vis en eieren inkoop. Gerryt de Brouwer heeft de zorg voor het brood en de dranken. In de gespecificeerde rekening staat nergens dat hij zelf de bakker is, maar uit een post in de rekening over de jaren 1456-1457⁸ blijkt dat wel degelijk het geval te zijn. '26 october (1456) Gerryt de Brouwer gegeven tot teergeld om van Brielle tot st Maertensdijc te reysen 20 groten. Item him noch gegeven omme dat hij t best gedaen hadde tot Teylingen mit backen ende in de bottelrye tot een paer cousen een scildt 4 schellingen'

Jan van Bergen is waarschijnlijk de 'maarschalk', speciaal belast met de zorg voor hengsten en andere paarden.

Tevens worden in de rekening met name genoemd:

'in die coekene Heyn Mathijsz ende Korstgen.

int backhuys Croone ende Arnt Lammeken

Willem ende Jan den jagere

int bouhuys ende

t valckhuys Thoerken ende Neelken

int stall Jan van der Heessen, Pier Claesz ende Tijplet

ende Jan van Kuyck'

Verder is er sprake van 'heylmoeder' die een eigen kamer heeft. Ze wordt slechts een enkele keer genoemd, maar heeft waarschijnlijk het toezicht op bedden, slopen, lakens enz. De rekening over 1455/56⁹ maakt melding van een erfenis waarop Heer Frank voor een deel aanspraak kan maken.

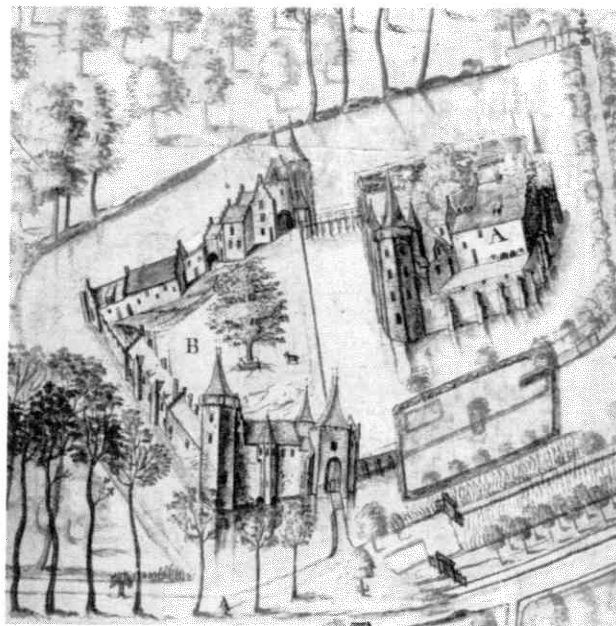
'Item also Geyle Aernouts oflivelych geworden is, daer mijn heer die helft van hoeren goeden (goederen) of bestorven is, van welken goeden die rentemeester van st Maertensdijck jege hoir erven gedeylt heeft van mijns heren wegen ende heeft dair af te hove geleverd dat hier na gescreven staet en t ander goet heeft hij vercoft ende daer sall hij mijnen heer bescheyt af doen. Eerst is te hove gecommen van Geylen voirscreven 5 oircussenen daer af dat de vier geleverd zijn heylmoeder ende t vijfste is gebleven in de raetkamer ende noch twee dwalen (handdoeken) die oick in de raetkamer gebleven zijn elx 4 ellen lanck. Item een tafellaken lanck wesende 4½ ellen ende all t pentier geleverd is. Item noch een slapelaken van 2½ banen ende heylmoeder geleverd is. Item 5 ellen lynen lakens. Item noch een oude blaue dobbel deken ende in de raetkamer gebleven is. Item noch een luttel vlas lijne garens dat heylmoeder geleverd is.' De rechten van Heer Frank kunnen ontstaan zijn door schulden of er is sprake van bastaard goederen, want die vallen voor een deel aan de Heer toe. Uit alles blijkt echter dat tweede hands goederen ook op het hof in gebruik zijn.

Coppin Noyt de schipper en zijn knecht zijn meestal onderweg ergens in Holland of Zeeland. Naast dit met name genoemd personeel zijn er een aantal *'joncwiven'* die de zorg hebben voor de kippen, ganzen en pauwen, boter en kaas maken, in de keuken helpen en werkzaamheden in het kasteel verrichten. Het is niet mogelijk om het juiste aantal bewoners vast te stellen. Het zijn er zeker 20 tot 25, waarschijnlijk meer.

De Paarden

Regelmatig kopen dienaren van Heer Frank paarden op de markten in Holland, Brabant en Zeeland ter aanvulling van het aantal dat St. Maartensdijk oplevert. Frank heeft ze nodig voor eigen gebruik en voor zijn schutten (lijfwachters) en dienaren.

Dat men een dienaar niet zonder meer met geld op pad stuurt, blijkt uit een toevallig in de rekening over de jaren 1462/63 achtergebleven los vel gezegeld papier.

Afb. 2. Het kasteel van St. Maartensdijk in 1621. A: het hoofdgebouw; B: de voorburcht. Rechts daarvan ligt de cruythof of warmoeshof (groentetuin). In de boomgaard 'boven' de voorburcht lag de – rond 1600 reeds verdwenen – stoeterij met de grote paardenstal en het wed. (Alg. Rijksarchief, Den Haag)

'Ic Jacob van der Boort, fourier, doe cont allen luyden dat ic ontfanen hebbe van den rentemeester generael Jan de Zadelcer omme daer mede te trecken te Bergen (Bergen op Zoom) in de merct ende aldaer te copene van paerden ende anders t ghuent dat my mijnheer bevolen heeft, die somme van 50 gouden Rijnssche guldene ende 50 gouden Pieters, des te getughe heb ic mijn segel hier op gedruet op ten ellefsten dach van november anno 1462'.¹⁰

Zoals reeds eerder genoemd dienen de paarden ook als geschenken aan het hof en diverse edelen.

Al in het testament van vrouwe Jacoba van Beieren is er bij het opmaken van de lijst der bezittingen sprake van zes hengsten, twee merries en een veulen die te St. Maartensdijk staan.¹¹

In september 1438 worden de onkosten van Hans de stalmeester betaald *'doe hij van sinte Maertensdijck ter Sluys voerde eenen heynxst, die mijn Heer van Oestervant den Heer van der Vere scencte'*¹²

Om een andere post van de vele schenkingen die in de rekeningen voorkomen te noemen: *'21 augustus (1460) Jacob fourier van den Briel naar St Maertensdijck om een peert uuter stalle te leveren dat mijnen heer mijnen heer van Charloys (Karel de Stoute) gegeven hadde.'*¹³ Het jaar daarop bevat de rekening de post van de levering van een zwarte hengst vanuit St. Maartensdijk als geschenk aan de bisschop van Keulen.¹⁴

De veulens uit St. Maartensdijk laat men in de zomermaanden grazen op de weilanden bij Maasland. *'7 mey betaelt Jacob van der Boord fourier van een reyse die hij gedaen heeft an Maesland omme de volene in de weye te doe-'*¹⁵

Afb. 3. Overzicht van de stoeterij; opgraving 1967. Op de achtergrond het verblijf van de maarschalk (verzorger van de paarden). In het midden van het gebouw resten van het plaveisel. (Foto Renaud)

De gespecificeerde rekening maak het mogelijk het aantal aanwezige paarden in St. Maartensdijk in de periode januari 1457 tot 25 januari 1458 te berekenen. Per week zijn het er 10 en soms 13. De eerder genoemde Jan van Bergen heeft hierover het toezicht.

Behalve deze stoeterij zijn er een aantal 'blinde boupeerden mitten wreene (hengst)' die voor het werk op de boerderij worden gebruikt. Waarschijnlijk zijn het er drie of vier.

Tevens staan er dat jaar 8 ossen en 2 vaarsen op stal. Voor al deze dieren en het pluimvee gebruikt men grote hoeveelheden haver en gerst.

De hoeveelheid hooi voor de wintermaanden is aanzienlijk. Rond het kasteel heeft men niet genoeg grasland, zodat er op de omliggende eilanden hooi moet worden gekocht. In september 1457 betreft Adryaen van Reymerswale te Loodijck 11 gemet hooi van een aantal boeren. Om dit hooi van het veld naar de 'Loodijcxsche Sluys' te brengen zijn arbeiders nodig. Hiervoor worden opgeroepen de onderdanen van Heer Frank die in 'Schachpolre' wonen en de onderdanen van Adryaen van Reymerswale, Adriaen Kempenz. en Couwerve. Ze krijgen geen loon en verrichten het werk als herendienst. Maar Franks dienaar Pier Vangniet is vier dagen aanwezig om

voor eten en drinken te zorgen. De kosten bedragen 10 schellingen 4 groten. Het hooi is per wagen naar de bovengenoemde sluis gebracht om het vandaar naar St. Maartensdijk te verschepen. Hiervoor huurt men te Reymerswale twee grote 'pleyten' (platbodems) voor 24 schellingen en tevens te St. Maartensdijk van Maerten Han Copsz en Jan die Coninck elk een 'coggescip'. Na het lossen te St. Maartensdijk wordt het hooi in een grote hooiberg op het 'berghhoff' opgeslagen. Maar door de late tijd van het jaar is het hooi te nat en er ontstaat hooibroei. Men is genoodzaakt om de hele voorraad opnieuw op een weiland bij het kasteel uit te spreiden om het beter te laten drogen. Door al deze werkzaamheden zijn de kosten opgelopen tot 5 £ 8 schellingen.¹⁶

Slachtvee

Vlees vormt op de hoven van Frank een belangrijk onderdeel van de maaltijden. Om aan het benodigde slachtvee te komen zijn Franks dienaren regelmatig op reis om koeien, ossen, varkens en schapen te kopen. Grote aantallen koopt men op de markten te Haarlem, Naarden, Amersfoort en Delft. Soms zelfs in het oosten van het land, in Doetinchem.

Jan Wils en Adriaen Brune kopen in oktober 1438 op de markt te Haarlem 29 ossen. Twee knechten drijven deze kudde van Haarlem naar 's Gravezande in '1½ dach ende eenen nacht'. Ze verdienen daarmee 2 schellingen. De ossen blijven een nacht te 's Gravezande, onkosten 20 groten, waarna er 16 in drie schepen naar Oostvoorne worden gezonden. Dertien gaan er naar Maasland op de 'nyen havene' (Maassluis?). Coppin Noyt en een knecht komen met Franks schip 9 ossen ophalen vanuit St. Maartensdijk. Zijn schip is dan vol, want voor de overige vier huurt men een schuit. De totale kosten van koop, verblijf, arbeid en vervoer bedragen 44 £ 7 schellingen 1 groot. Uit deze post blijkt ongeveer de grootte van het schip van Coppin Noyt.¹⁷

In datzelfde jaar worden door Willem Bloet te Monnikendam 7 koeien gekocht die naar Brielle worden gezonden. Totale kosten 15 £ 17 schellingen 11 groten 8 miten. Alles is tot op de kleinste munteenheid genoteerd.

In 1439 schrijft men:

*Item betaelt Eyngebrecht van Lorck als hij int jaer van 39 lest leden gesent was int Sticht om ossen voir mijnen heer te copen ende verteerde mit een waert ende enen vleyschouwer die him t Utrecht d ossen halp copen bij Heynric van Ghent 3 Rijnsche gulden. Item ende 4 ossen te Amersfoort verteerden als die dair doir gedreven werden 3 Rijnsche gulden, mer en wouden daer gheen tollen of hebben ende schencten Eyngebrecht ter liefden van mijnen heer 2 stat kannen wijns. Item ende d ossen tot Montfoirde ter Goude an Maeslant verteerden ende van sciphuer d ossen in den Bryel te voeren ende van knaeploen die d ossen dreven tot an Maeslant toe beloep 45 schellingen 8½ groten. Comt te zamen alle den oncost van de ossen voirscreven 3 £ 15 schellingen 8½ groten.*¹⁸

Eyngebrecht heeft dus een voorspoedige en voordelige reis, want hij hoeft geen tolgeld te betalen en Heer Frank heeft een goede naam bij het stadsbestuur wat Eyngebrecht een paar kannen wijn oplevert.

Op 8 december van dat jaar trekt hij naar Doetinchem om 50 varkens op de markt te kopen. Ze kosten per twee stuks 5 Rijnsche gulden min een kwart. De vracht tot Brielle bedraagt 5 Rijnsche gulden.

Item van de verken uten scepe int Hof te driven 6 groten. Een maeltijt voir een knecht die de verken brocht 4 groten. Van dese verken weder te scepe te driven om in den Hage te bringen ende mits een vercken dat ontlopen was te soecken 10 groten ende so dat verken doot gevonden was ende gequetst so costet scoen te maken ende te souten 9 groten. totaal 22 £ 14 schellingen 9 denier groot.

Niet elk transport verloopt vlekkeloos. In de periode 1453-1459 is het vooral Govert die Cock die de ossen, koeien en schapen op de diverse markten koopt. Dat hij inderdaad kok in Franks hofhouding is blijkt uit de keren dat men schrijft 'Govert mijns heeren cock'.

In november 1461 reist Geryt den bastaert van Culemborch naar Haarlem en koopt daar op de St. Lucas markt

van diverse handelaren 32 ossen en een varken. Sommige handelaren komen uit Hoorn en één staat genoemd als 'Gheerlof van Veen Raetsman van Campen'. De prijzen van de ossen liggen gemiddeld rond de 10 Rijnsche gulden en de totale aankoop komt, zonder bijkomende kosten, op 55 £ 10 schellingen 10 denier groot.

Item noch betaelt den selven hoefmeester ende zijn gesellen mitten goeden mannen die er quamen van maeltijt, belcyre (fooien), wijncoop (wijn geschonken om de koop te bekrachtigen) ende anders 8 Rinsch gulden facit 26 schellingen 8 groten. Item noch heeft de hoefmeester binnen Haerlem in andere herbergen verteert 2 schellingen 3 groten. Item bij den vorscreven hoefmeester gegeven Jan Clayszone vleyschouwer te Haerlem omdat hij de beesten besach ende totten beste coope halp raden ende zijn zelfs prouffyte verzwijnde, enen gouden Rijder facit 4 schellingen 4 groten. Item noch betaelt den voirn. hoefmeester ende hij uutgegeven heeft voor sciphuere wagenhuere, carhuere int uut reysen ende wedercomen 5 schelling 11 groten. Item verteert int over ende weder reysen 3 schellingen groot. Item bij den vorn. hoefmeester noch gegeven Geryt Visch ende hij den ziecmeesters te Haerlem geven moeste, die den selven Geryt examineerden of hij lasers (melaats) was of niet, 2 schellingen 6 groten facit den oncost bij den selven hoefmeester gedaen om de vorscr. ossen te copene 2 £ 4 schellingen 8 groten. facit tsaemen gelijc des hoefmeesters cele inhout ende men hier overlevert 7 £ 15 schellingen 6 groten.

Samen met het bedrag van 2 £ 3 schellingen 8½ groten om de ossen naar Brielle te brengen, komt de aankoop op een bedrag van 59 £ 19 schellingen 2½ groten.¹⁹

Behalve deze aanschaffingen uit het noorden, kopen de hofmeesters ook plaatselijk. Dat is vooral te St. Maartensdijk het geval.

De aantallen koeien en ossen die jaarlijks worden verantwoord lopen in de tientallen, die van de schapen in de honderden. De laatste worden meestal op de Voornse en Zeeuwse eilanden gekocht. Naast de levende varkens schaft men ook grote hoeveelheden spek aan.

De honden

In St. Maartensdijk zijn ook een groot aantal honden ondergebracht. Frank is houtvester van Holland en in de vijftiger jaren heeft hij zich nog niet op zijn hof te Brielle teruggetrokken, maar jaagt regelmatig in Holland.

*'Den jager des heren van Waelheyn die met zijn honden met mijnen heer in holland gejaagd had'*²⁰

Er is in alle rekeningen geen post te vinden waarbij Frank een paard cadeau krijgt, maar regelmatig worden er honden als geschenk gebracht.

1439/1440 - 2 jachthonden van de bisschop van Utrecht
*'die bij bevel van mijnheer in St Maertensdijk ghesent was'*²¹

1453/1454 - twee 'dierhonden' (honden geschikt voor de hertenjacht) van de heer van Wassenaar.²²

1457/1458 - 2 honden van de heer van Vere.²³
 1466/1467 - een winthont uit Hoogstraten.²⁴
 1468/1469 - In dit jaar brengt men 'twee cleyn hondekens
 van de heer van Schagen'.²⁵

Er zijn twee soorten honden die te St. Maartensdijk worden verzorgd, jachthonden en windhonden. Gewonde honden komen natuurlijk ook voor:

'Ende tegen Cooman Nelen gecocht, omme die honden daer mede te smeere ne 2 pynten taers (teer) mit eenen aerden potte'.²⁶ Teer en honing dienen om zalf te maken voor honden en paarden.

Honden zijn kostbaar en zeker de windhonden, dus worden ze ook gestolen. Toch worden ze soms teruggevonden.

'Item op ten 16 dach in julio (1466) betaelt Johannes des rentmeesters generael knecht van dat hij getogen is uutten Brieler Wateringe omme eenen hont hiet vogel ende mijnen heer gestolen was ende de wijbisschop van Utrecht mijnen heer gesendt hadde ende hadde de vorscreven Johanne noch eenen knecht mit him die him den hont wijsde. Verteerde en vervoer 10 denier groot.'²⁷

Frank heeft in zijn kamers te Brielle een windhond rondlopen met name 'Domburch'. Het is een teefje en om daar goede jongen van te krijgen stuurt hij een dienaar naar Jacob van Cats 'om een winthond, die mit Domburch mijns heren haeswinds spuelen soude'.²⁸

(wordt vervolgd)

Rotterdam, najaar 1986.

Afb. 4. Verzorging van zieke honden. Uit het jachtboek van Gaston Phoebus. Bibliothèque Nationale, Parijs.

Noten

- ¹ Baudet, Florence E. J. M., 'De maaltijd en de keuken in de middeleeuwen', dissertatie Utrecht 1904.
- ² Winter, Johanna Maria van, 'Van Soeter Cokene', recepten uit de oudheid en middeleeuwen', Fibula-van Dishoeck, Haarlem.
- ³ Rekeningen van de rentmeester der Domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5615 (25 februari 1457 - 24 februari 1458).
- ⁴ A.R.A. Den Haag, Kaarten afd. VTH no. 3443.
- ⁵ Rekening van de rentmeester der Domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5614 (25 februari 1457 - 14 februari 1458).
- ⁶ Bulletin K.N.O.B., 1987, *67.
- ⁷ De burcht te Oostvoorne, het Hof te Brielle, het kasteel te St. Maartensdijk, het slot Teylingen, 2 huizen in Den Haag, een huis te Haarlem, een huis te Middelburg.
- ⁸ Rekening van de rentmeester der Domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5580 (25 februari 1456 - 25 februari 1457).
- ⁹ No. 5579 (25 februari 1455 - 25 februari 1456).
- ¹⁰ No. 5581 (25 februari 1457 - 25 februari 1458).
- ¹¹ Rekening der testamentoren van wijlen der edelre vorstinne Vrouwe Jacoba van Beyeren enz. Uit Codex Diplomaticus Neerlandicus, Het Historisch Genootschap te Utrecht, 2e serie 1e afd. 1852.
- ¹² Rekening van de rentmeester der Domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5557 (9 oktober 1437 - 8 oktober 1438).
- ¹³ No. 5584 (25 februari 1460 - 25 februari 1461).
- ¹⁴ Zie Castellologica blz. 103 - 'Wijn op tafel bij de heer Frank'.
- ¹⁵ Rekening van de rentmeester der Domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5581 (25 februari 1457 - 25 februari 1458).
- ¹⁶ No. 5614 (25 februari 1457 - 24 februari 1458).
- ¹⁷ No. 5576 (9 oktober 1437 - 8 oktober 1438).
- ¹⁸ No. 5577 (8 oktober 1439 - 9 oktober 1440).
- ¹⁹ No. 5585 (25 februari 1461 - 24 februari 1462).
- ²⁰ No. 5581 (25 februari 1457 - 25 februari 1458).
- ²¹ No. 5577 (8 oktober 1439 - 9 oktober 1440).
- ²² No. 5578 (15 februari 1453 - 25 februari 1454).
- ²³ No. 5581 (25 februari 1457 - 25 februari 1458).
- ²⁴ No. 5590 (25 februari 1466 - 25 februari 1467).
- ²⁵ No. 5592 (25 februari 1468 - 25 februari 1469).
- ²⁶ No. 5614 (25 februari 1457 - 25 februari 1458).
- ²⁷ No. 5590 (25 februari 1466 - 25 februari 1467).
- ²⁸ No. 5580 (25 februari 1456 - 25 februari 1457).